

Олег Хома

БЛИСК ТЕКСТУ І ГЛИБИНА КОМЕНТАРЯ: Нове видання творів Декарта в серії «La Bibliothèque de La Pléiade»

Зібрання творів Декарта, опубліковане 2024 року французьким видавництвом *Gallimard* (далі – БП-2024)¹, є вельми непересічною подією. Передовсім це подія для істориків філософії, оскільки кожне видання видатного класика, яке протягом багатьох років готують провідні фахівці, постає свого роду підсумком дослідницьких зусиль, ба навіть своєрідним резюме дослідницької епохи. І, певна річ, орієнтиром на майбутнє.

Контекст

Опубліковане в славетній серії «Бібліотека Плеяди»² (далі – БП), БП-2024 привертає увагу щонайменше з двох причин. По-перше, попереднє видання Декарта в

© О. Хома, 2025

¹ Упорядники цього зібрання: Жан-Марі Бейсад (†1.10.2016), Дені Камбушнер і Жан-Робер Армогат (відповідальний за видання листів Декарта: том VIII, част. 1-2).

² «Бібліотека Плеяди» (*Bibliothèque de La Pléiade*) є найпрестижнішою французькою видавничою серією, що спеціалізується або на повних, або на порівнянних із повними виданнях творів найвидатніших письменників і поетів різних часів (переважно французьких, але також і зарубіжних), як і, меншою мірою, на зібраннях праць філософів, представників соціальних і гуманітарних наук, на священних текстах світових релігій. Серія була заснована 1931 р., від 1933 р. належить видавництву *Gallimard*. З 1933 р. продано понад 8 млн. примірників, виданих в БП. Нині середньорічний обсяг продажів становить від 260 до 300 тис. примірників.

Основні елементи поліграфічного стандарту БП залишаються майже незмінними: зокрема, шрифт *Garamond Monotype* з лігатурами, палітурка, обтягнута овечою шкірою (для літератури різних епох передбачено різні кольори), тиснення на спинці 24-каратним золотом (на річний наклад у 260 000 примірників витрачається близько 45 кг золота). Головна особливість серії – дуже тонкий, міцний і малопрозорий папір щільністю 36 г/м², який дозволяє вміщувати великі обсяги тексту в компактні томи кишенькового формату (105×170 мм) і невеликої товщини (наприклад, т. I БП-2024 містить 1582 сторінки, але його товщина – лише 35 мм).

Спочатку кожен том БП видавався в суперобкладинці з білого паперу; передня її боковина містила портрет автора та (традиційно червоним і чорним кольорами) основні метадані, задня – зміст тому, а спинка – назву видання. Від середини 1960-х томи мають суперобкладинку з прозорого вогнестійкого родоїду, під якою розташовуються дві накладки цупкого глянцевого паперу з клапанами для передньої та задньої боковин палітурки; накладки не сполучені між собою, тому залишають видимою спинку з золотим тисненням. Саме на цих накладках наводиться інформація, яку раніше містила паперова суперобкладинка.

Також кожен том БП традиційно мав футляр з простого сірого картону без жодних наддруків. Від середини 1980-х його замінює глянцевою білий футляр, на боковинах якого міститься

цій серії, підготовлене Андре Бріду ще 1937 року й удосконалене тим же упорядником 1953-го, виявилось вельми невдалим. Ішлося і про неповну представленість (або й відсутність) важливих Декартових текстів, і про майже цілковиту відсутність розділу коментарів і приміток (невеликі вступи до творів і нечисленні підвальні примітки ситуацію не рятують)³. Тож на тлі загального успіху БП, опубліковане в ній видання Декарта мало вигляд такого собі «гидкого каченяти», предмета постійної критики. У випадку видань Бріду запропоноване серією зручне зібрання головних текстів під однією обкладинкою не перевершило змістових недоліків виконання.

Станом на 1937 рік класичне видання Шарля Адана й Поля Танері (АТ, 1897–1913) пропонувало повні, достовірні й добре анотовані критичні тексти Декартових оригіналів. Але вони наводилися згідно із застарілою орфографією XVII ст., а також без філософських коментарів і без перекладів французькою тих творів, які Декарт писав лише латиною. Тож видання творів Декарта в межах БП могло вочевидь відповісти на потребу французької публіки в більш популярній збірці цих творів (ідеться не про досить численні на той час окремі видання окремих творів, а саме про достатньо повну збірку), враховуючи зручний поліграфічний формат серії.

Але А. Бріду не вдалося підготувати видання належного гатунку. Не будучи фахівцем з Декарта, він зміг за відведений час лише здійснити для запланованого одномовника вибірку текстів із короткими передмовами до кожного з них, додавши вступну статтю і стислу хронологічну таблицю життя та творчості Декарта. У це видання не ввійшли ні «Зауваження на деяку програму», ні «Розмова з Бурманом», ні «Світ або трактат про світло», ні «Людина» та інші праці з фізіології, ні «Проби методу» («Діоптрика», «Метеори», «Геометрія»), ні «Лист до Воеція», ні достатня кількість листів, ні, певна річ, «Компендіум музики» й уривки з інших ранніх творів Декарта, що передували «Правилам для скеровування розуму». «Принципи філософії» було подано у вельми скороченому вигляді, «Пасії душі» видані без вступних

інформація, що раніше містилася на накладках (у таких томах накладки відсутні). Для новітніх кількатомових видань БП передбачено художньо оформлений спільний футляр для всіх томів; у такому випадку кожен том, як і раніше, має накладки під родоїдною суперобкладинкою.

Цей опис показує, що томи БП є справжніми поліграфічними шедеврами, які до того ж мають відносно невисоку вартість (див. прим. 12).

До роботи над виданнями БП незмінно залучаються найкращі фахівці з творчості відповідного автора. Тому тексти, як правило, супроводжуються дуже ґрунтовними коментарями та спираються на надійні джерела. Високі стандарти щодо коментарів і довідково-аналітичного апарату сформувалися на межі 1950–1960-х рр. Через що зміну БП досі закидають відмову від первинних принципів серії на користь «надмірного» академізму. Утім, цей академізм не примха, а результат конкурентної боротьби на книжковому ринку. Коли ж ідеться про видання класичних філософських творів, він є безальтернативним.

Серія видавалася безперервно, останній (на момент редакційної роботи з цим оглядом) том (Артур Шопенгавер, «Світ як воля й уявлення», 1728 стор.) має №682 і вийшов друком у вересні цього року. Щороку до серії додається приблизно десяток нових томів.

³ Слід зазначити, що ґрунтовні коментарі до текстів, особливо філософських, є візитівкою БП приблизно з кінця 1950-х. Тому відсутність коментарів і недостатність приміток чи преамбул видавця до творів у плеядівському виданні Декарта, що вперше вийшло друком трохи більше, ніж за місяць до 300-літнього ювілею «Дискурсів про метод», з одного боку, не повинна дивувати, з іншого ж – пояснює причини його безперечної невдачі. Хоч оновлене видання Бріду після 1953 року перевидавалося 12 разів (останній раз – у 2022 р. (!), тобто за два роки до нового двотомовика), це можна пояснити радше престижем БП і потребами бібліофілів, ніж корисністю цієї книги для вивчення Декарта.

листів, П'яті Заперечення проти «Медитацій» наведені у вигляді резюме, а Сьомі Заперечення та Відповіді на них відсутні зовсім, як і дуже важливий Лист до о. Діне. Що вже казати про тексти, які посідають менш помітне місце в картезіанському пантеоні. І хоча всі найважливіші Декартові тексти видання містило (нехай деякі й у скороченому вигляді), проте воно не здобуло авторитету ні серед широкого загалу читачів інтелектуальної літератури, ні серед фахівців. У 1953 році А. Бріду видав нову версію, збільшену на три сотні сторінок (доповнення див. нижче в Таблиці 1, сс. 233-234), проте справі це не зарадило.

Зрештою, відповіддю на запити публіки став тритомовик, підготовлений пізніше видатним декартознавцем Фердинандом Альк'є у видавництві *Classiques Garnier* (1963–1973). Від часу публікації і до сьогодні саме це видання є настільною книгою для кількох поколінь французьких філософів. От як про нього відгукувався Дені Камбушнер, співупорядник БП-2024:

... воно було гранично цінним інструментом для всіх студентів мого покоління. Саме в цьому виданні ми всі почали відкривати для себе Декарта (що було неможливо зробити в старому плеядівському виданні Андре Бріду, яке мало бути замінене давно). І саме ці три томи (у набагато зручнішому форматі, ніж нещодавнє перевидання Garnier) ми носили з собою всюди й обчитували доти, доки ті не розсипалися на клапті⁴ [Gress 2015].

Отже, у зв'язку з БП-2024 треба брати до уваги, що це видання покликане компенсувати недоліки як видань Бріду (і тим відновити репутацію БП принагідно до творів Декарта), так і видання Альк'є.

По-друге ж, БП-2024 є частиною масштабнішого картезіанського проєкту, здійснюваного видавництвом *Gallimard*: у серії «Tel»⁵ ще з 2009 року публікується нове Повне зібрання творів Декарта (ПЗТ)⁶. І над останнім, і над БП-2024 працювала і працює донині одна й та сама дослідницька група. Крім упорядників, зазначених у

⁴ Але Д. Камбушнер вбачає в томах Альк'є той недолік, що вони «представляють лише частину творчості Декарта: математичні тексти відсутні, “Метеори” чи “Лист до Воеція” з’являються лише на кількох сторінках, “Розмова з Бурманом” виключена...» [ibid.].

⁵ Видавництво *Gallimard* заснувало серію «Tel» 1976 року. Первинно в її рамках перевидували «напівкишенькові» версії творів, що виходили друком в основних серіях, зокрема у БП. Таким чином, серія первинно замислювалась як економний варіант, видання якого коштували інколи втричі дешевше за видання основних серій. Наприклад, як свідчить сайт видавництва, сьогоднішні видання «Наглядати і карати» Мішеля Фуко з серії «NRF» коштують 22,50 €, а той самий текст, але у форматі «Tel» – 14,50 €. Це цінове співвідношення не стосується зібрань творів. БП-2024 коштуватиме дешевше у форматі БП, ніж у восьмитомовику «Tel». Але якщо покупцеві потрібне не повне зібрання творів Декарта, а якийсь один із них, то, певна річ, варіант з «Tel» є значно бюджетнішим. Утім, уже в 1980-х «Tel» почало видавати важливі праці з гуманітарних наук, що не виходили друком в інших серіях. Таким чином, «Tel» стала вельми схожою на значно давнішу галімарівську серію «Folio essais».

⁶ У цьому Повному зібранні творів передбачено 8 томів (ще не опубліковані томи позначено курсивом): **I.** Перші твори. «Правила для скеровування розуму» (2016); **II.1.** «Світ, або Трактат про світло» (2023); **II.2.** «Людина» (2023); **III.** «Дискурсія про метод» і «Проби», праці з математики і механіки (2009); **IV.1.** «Медитації I–VI», «Заперечення I–VI проти Медитацій і Відповіді автора» (2018); **IV.2.** «Заперечення VII проти Медитацій і Відповіді автора», «Лист до о. Діне» (2018); **V.** «Принципи філософії»; **VI.** Матеріали до Утрехтської дискусії, «Зауваги щодо деякої програми», «Про пошук істини»; **VII.** «Розмова з Бурманом», «Пасії душі», останні твори; **VIII.1** і **VIII.2.** Листування (2013).

прим. 1, до її складу входять інші відомі декартознавці з Франції (Мішель Бейсад, Фредерік де Бузон, Ані Бітболь-Есперьєс, Жан-Люк Марйон, Венсан Каро, Жиль Оліво та інші.), Італії (Ігор Агостіні) і Нідерландів (Жиль і Тео Фербейки та Ерік-Ян Бос).

Оскільки робота над трьома ще не виданими томами ПЗТ продовжується, то БП-2024 постає як свого роду видавничий компроміс. Ідеться про скорочену й «популярнішу» (хоч і дуже добре коментовану й оснащену аналітичним апаратом) версію як тих Декартових творів, що вже опубліковані в «Tel», так і тих, робота над якими триває. Отже, упорядникам довелося визначити межі того, що слід розуміти під «популярністю», і запитами цільових аудиторій обох серій (почасти ці аудиторії збігаються, почасті ні).

Французькі критики, загалом вітаючи нове видання, знаходять у цьому компромісі привід для питань щодо самої серії БП. Показовими є міркування Тібо Греса: «як і завжди з “Плеядою”, залишається неоднозначність щодо її точного призначення. Чи є вона практичним інструментом для читання, який заради широкої публіки об’єднує розрізнені тексти в кілька томів, чи вона прагне надати всебічний огляд досліджень тих текстів, які публікує? Чи, можливо, її спрямовано на “широку публіку” або на групу дослідників, яким потрібно бути в курсі останніх наукових розвідок щодо тексту? Чітка відповідь на це нині поширене питання здається неможливою: якість критичного апарату та нотаток свідчить, що цей проєкт розрахований на вимогливого дослідника; але його неповнота, пропуски та відсутність нових перекладів канонічних текстів, здається, є самосуперечливими, орієнтуючись на ширшу, менш спеціалізовану аудиторію шляхом відтворення того, що вже було широко відомим і доступним. Як і багато інших томів у цій серії, присвячені Декарту не є винятком з правила: перестрибуючи з одного підходу в інший, вони відображають структурні вагання в серії, яка, здається, не може визначити свою цільову аудиторію» [Gress 2025].

Принципи видання

Спробуємо з’ясувати, чи справді БП перебуває в такій невизначеності. Дені Камбушнер повідомляє, що в 1990-х планувалася тритомова плеядівська збірка всіх творів Декарта, останній том якої мав би містити лише листування⁷. Але з часом стало очевидно, що трьох томів буде замало для повного видання з повним корпусом дослідницьких матеріалів, коментарів і приміток. Таким чином постав проєкт видання ПЗТ у рамках серії «Tel», а в рамках БП – «широкої вибірки текстів і листів, набагато розлогішої» за видання А. Бріду [Kambouchner 2024: t.I, XLI]. Отже, БП-2024 свідомо позиціонується як скорочена версія ПЗТ⁸.

⁷ Власне, приблизно за таким планом було побудовано авторитетний італійський тритомовик Декарта, що вийшов друком у видавництві Bompiani (2005, 2-ге вид. 2009) під керівництвом Джулії Бельджойозо. Перші два томи присвячені відповідно прижиттєво й помертню виданим працям, а третій охоплює всі 735 відомих на сьогодні листів, як написаних Декартом, так і адресованих йому. Враховуючи, що це видання містить як італійські переклади всіх творів Декарта, так і оригінали (окрім авторизованих французьких перекладів «Медитацій» і «Принципів»), то йдеться про гігантські томи обсягом відповідно у 2531, 1723 і 3108 сторінок.

⁸ Важливо відзначити, що всі опубліковані томи ПЗТ мають заголовок «Рене Декарт. Повне зібрання творів під керівництвом Жана-Марі Бейсада і Дені Камбушнера». Натомість томи БП-2024 озаглавлені «Декарт. Твори. Видання, підготовлене Жаном-Марі Бейсадом і опублікова-

У згаданому вже інтерв'ю Д. Камбушнер дає коротке формулювання мети ПЗТ: «Ми [...] хочемо представити всі без винятку тексти Декарта зі вступами та примітками, які максимально полегшать орієнтування читачам (навіть неспеціалістам), і то без нав'язування їм жодної інтерпретації» [Gress 2015].

БП-2024, що містить не лише не всі коментарі з ПЗТ, але й не всі тексти Декарта, цілком природно називається «Твори», а не «Повне зібрання творів», як ПЗТ. У БП-2024 не увійшли тексти, які упорядники вважали «вельми технічними й вельми специфічними» [Kambouchner 2024: t.I, XLI]: «Перші думки про зародження тварин», «Трактат про механіку», «Апологетичний лист утрехтським магістратам». Що ж до листування, то йдеться про добірку листів або їхніх фрагментів, покликану «не випустити нічого філософськи значущого та зберегти всі зауваги з цих листів стосовно суспільного життя автора й тих стосунків, які він, полишаючи свої періодичні усамітнення, підтримував із дуже великим колом співрозмовників» [ibid.: XLV].

При цьому публікуються старі авторизовані Декартом французькі переклади «Медитацій» із «Запереченнями й Відповідями» та «Принципів філософії», а не нові переклади з латини, точніші за авторизовані⁹. Латинські оригінали цих творів також не наводяться¹⁰. Що ж до неавторизованого Декартом французького перекладу Сюмих «Заперечень» і «Відповідей», то як у БП-2024, так і в ПЗТ наводяться частково виправлені старі переклади Клода Клерсельє (відповідно 1647 і 1661 pp.). Те саме з листами, написаними латиною. Жан-Робер Армогат, що упорядкував т. VIII.1-2 ПЗТ, орієнтувався здебільшого на фр. переклади, наведені у виданні 1724 р. (без зазначення імені видавця), іноді вносячи в них деякі виправлення. Інші латинські тексти Декарта («Лист до Воеція», «Зауваги щодо деякої програми», «Розмова з Бурманом», «Правила для скеровування розуму»), як і та частина діалогу «Про пошук істини», яка збереглась у нідерландському перекладі, у БП-2024 подані в нових французьких перекладах.

Зрозуміти, як досягався необхідний баланс, ми можемо через порівняльний аналіз представленості одних і тих самих текстів у обох виданнях. Візьмемо для прикладу «Правила для скеровування розуму», що входять до складу першого тому (2016) ПЗТ. Оскільки «Правила» було написано латиною, упорядники подбали про підготовку нового перекладу французькою (Жан-Марі Бейсад і Мішель Бейсад). Цей переклад наведено і в ПЗТ, і в БП-2024. Натомість коли йдеться про тексти від упорядників, присвячені «Правилам», то тут спостерігаємо чітку тенденцію: у БП-2024 зазвичай наводиться скорочена версія текстів з ПЗТ. Скажімо, передмова до «Правил» у ПЗТ містить 8 параграфів, з яких у БП-2024 наведено лише 4. До того ж пара-

не під керівництвом Дені Камбушнера. Добірка листів – Жан-Робер Армогат». Тож можна припустити, що безпосереднє формування томів БП-2024 на основі ПЗТ розпочалося уже після смерті Ж.-М. Бейсада, який не брав безпосередньої участі в цьому процесі. Слово «підготовлене», мабуть, вказує на роль п. Бейсада в підготовці ПЗТ, скороченою версією якого, нагадаю, є БП-2024.

⁹ Робота над такими виданнями велася у Франції з 1990-х років. Ідеться про [Descartes 1990; 2009].

¹⁰ На відміну від ПЗТ, уже видані томи якого містять лат. оригінали «Правил для скеровування розуму» (т. I), «Медитацій» I-VI (т. IV.1), а в майбутньому т. V це передбачено для двох перших частин «Принципів». Але видавці зазначають, що в рамках ПЗТ «неможливо забезпечити» білінгвальне видання всіх латинських текстів Декарта та їхніх французьких перекладів [Éditeurs 2016: 12].

граф, присвячений концепції перекладу, в останньому виданні коротший за первинний варіант з ПЗТ.

Але прикметно, що упорядники не просто пишуть свої тексти таким чином, щоб версія, призначена для ПЗТ, легко скорочувалася до версії для БП-2024. Вони ще й своєчасно реагують на дослідницькі новації, що є особливо показовим у випадку з «Правилами». Відомо, що цей «текст без тексту», як його свого часу влучно назвав Жан-Люк Марйон, традиційно відтворюється не за авторським рукописом (втрачений ще на початку XVIII ст.), а за трьома дещо відмінними одна від одної копіями, дві з яких постали у вигляді публікацій 1683 (переклад нідерландською) і 1701 (латинський оригінал; вважається найповнішою версією тексту) років, причому самі манускрипти цих двох копій втрачено. Але 2011 року в Кембриджі Річардом Седжентсоном було знайдено ще одну копію (зазвичай її називають «Кембридзький рукопис», далі – КР), що, як вважається, зроблена з ранньої версії Декартового оригіналу¹¹. На момент публікації I тому упорядники ПЗТ були знайомі з КР, скопійований текст якого надав їм Седжентсон [Beyssade 2016: 301]. Але, не маючи прав на публікацію перекладу КР (адже Седжентсон на той час ще продовжував працювати над критичним виданням оригіналу цього рукопису), упорядники ПЗТ обмежилися лише необхідними примітками до тексту 1701 року. Натомість вони планують включити переклад КР у VII том свого видання, додавши спеціальну преамбулу та примітки [ibid.].

У 2023 році видання Седжентсона вийшло друком [Descartes 2023], а наприкінці того ж року почалася дискусія щодо впливу цього тексту на сучасні уявлення про ранню Декартову філософію [Agostini et al. 2023]. Ці події належно відображені в коментарях до БП-2024 із наведенням відповідних посилань. Але треба визнати, що на загал у БП-2024 принагідні зміни передрукованих супровідних текстів із ПЗТ є мінімальними. Те саме стосується і приміток: БП-2024 запозичує їх із ПЗТ, проте не всі й часто в скороченому вигляді. Якщо до тексту «Правил» у ПЗТ зроблено 426 приміток, то в БП-2024 їх 352. Враховуючи статус останнього як більш популярного, пересвідчуємося, що межа «спеціального» і «популярного» в даному випадку доволі умовна. Навіть відносно висока ціна кожного тому (як для Франції, де практикується державна допомога книговидавцям задля підтримання загалом невисоких фіксованих цін на книжки) виявляється економічно вигідною порівняно з сумарною ціною дещо краще коментованих і дешевих видань у м'якій обкладинці, що відповідають такому томові¹².

¹¹ Ця версія містить лише перші 16 правил (у версії 1701 р. – 21 правило, щоправда – правила XIX–XXI представлені лише преамбулами). До того ж тексти цих правил є зазвичай коротшими, ніж тексти у виданні 1701 року. Загалом текст КР відповідає текстові 1701 р., але за обсягом становить менше половини від нього.

¹² Видання серії «TeI», в якій виходить друком ПЗТ, є томами великого обсягу в м'якій обкладинці. Вони традиційно містять якнайрозлогіші коментарі, потужний критичний апарат і є, як вже зазначалося, достатньо дешевими, щоб їх могли собі дозволити, наприклад, студенти. Томи I–IV (у шести книгах), що вийшли друком у ПЗТ з 2009 по 2023 рр. (див. прим. 6), містять усі тексти, видані в першому томі. Щоправда, вони містять також і Сьомі Заперечення проти Медитацій з Відповідями, а також лист до о. Діне – два тексти увійшли в т. II БП-2024. Натомість томи I–IV не містять майже півтори сотні листів 1619–1641 рр., наявних у т. I БП-2024 (усе листування Декарта видане в ПЗТ як окремі т. VIII у 2-х частинах).

Отже, враховуючи, що в обох виданнях читач знайде практично одні й ті ж твори Декарта, а також зіставні за обсягом коментарі та передмови (у ПЗТ дещо розлогіші), ідеться про ви-

Інтелектуальні запити суспільства і книжковий ринок

Цей приклад дає можливість краще зрозуміти суть усього грандіозного декартівського проєкту, який команда під фактичним керівництвом Дені Камбушнера (після смерті Жан-Марі Бейсада 2016 року) здійснює як для видавництва *Gallimard*, так і для світового декартознавства. 4 травня 2015 р. Камбушнер дав велике інтерв'ю Тібо Гресові [Gress 2015], засновникові незалежного інтернет-журналу *Actu-Philosophia*, присвяченого презентації й аналізу нових франкомовних видань з філософії – від авторських монографій до нових публікацій класичних творів¹³. Аналіз цього інтерв'ю висвітлить не лише основні деталі роботи над ПЗТ, але й ті інфраструктурні особливості, без яких подібний проєкт ніколи не реалізувався б.

По-перше, ідеться про опору на книжковий ринок. Д. Камбушнер зазначає, що робота над виданням розпочалася «близько двадцяти п'яти років тому»¹⁴, тобто, станом на 2015 рік, близько 1990-го. Увесь цей час організаційним центром видання було приватне видавництво *Gallimard*. Цей факт, на мій погляд, свідчить про те, що цивілізаційні особливості як ринку загалом, так і ринку книжкового мають вирішальне значення. У Франції, очевидно, сформувався книжковий ринок, що уможливило реалізацію проєктів, які тривають десятиліттями (нагадаю, робота над ПЗТ не закінчена й досі, хоча після описаного вище інтерв'ю минуло понад десять років), об'єднуючи зусилля провідних фахівців. Тобто слово «ринок» далеко не завжди асоціюється лише зі швидким досягненням максимальної вигоди. Воно також може асоціюватися зі складними проєктами національного значення, що реалізуються протягом майже чотирьох десятиліть¹⁵ і виходять за рамки особистісного масштабу¹⁶.

дання, що в очах пересічного читача, який не є фаховим декартознавцем, поставатимуть практично однаковими. Але т. І БП-2024 (нагадаю, у шкіряній палітурці з золотим друком, естетичній суперобкладинці, на дуже тонкому й щільному «біблійному» папері та в одному компактному томі 105×170×35 мм(!)) коштує 76 €, тоді як вартість відповідних шести книг ПЗТ – 116,90 €. Враховуючи якість плеядівського тому, який служитиме значно довше за томи ПЗТ у м'яких обкладинках, немає жодних сумнівів, що БП-2024 є для цільової аудиторії оптимальним варіантом друкованого видання.

¹³ Як свідчить сайт *Actu-Philosophia* (<https://www.actu-philosophia.com/qui-sommes-nous/>), цей журнал «дотримується послідовного аналітичного підходу», що не зводиться ні до простого опису нових видань, ні до їх ангажованої ідеологічної критики. Його мета – «детально обговорити зміст рецензованих книг». Утіленням цього задуму є доволі простий сайт, що містить лише рецензії на нові видання, а також інтерв'ю з авторами. Із ресурсом співпрацює близько сотні рецензентів, кожні чотири дні (за винятком липня-серпня) публікується новий матеріал. Аудиторія – близько 50 тис. відвідувачів на місяць. Своєрідним (але не повним) аналогом *Actu-Philosophia* є українські літературні портали на кшталт *Читомо*. Але свого спеціалізованого онлайн порталу, присвяченого філософським публікаціям, ми не мали й не маємо. Очевидно, що головною причиною цього є як традиційно незначна кількість філософських публікацій в Україні, так і відсутність традиції публічного детального обговорення всіх філософських новинок, які на те заслуговують.

¹⁴ Пов'язані з цим інтерв'ю фрази в лапках завжди є прямими цитатами. Оскільки це цитати з електронного тексту, не розділеного на нумеровані фрагменти, завжди йдеться про посилання на [Gress 2015].

¹⁵ Очевидно, ідеться про всі підготовчі стадії проєкту. Д. Камбушнер зазначає, що безпосередня робота над ПЗТ розпочалася у 2006 р. [Kambouchner 2024: т.І, XLI], тобто за три роки до публікації тому ІІІ, виданого найпершим (2009). Отже, якщо не враховувати попередні стадії, то станом на тепер робота над ПЗТ триває 19 років і ближчим часом не завершиться.

¹⁶ Згадаймо, що робота над класичним виданням Адана й Танері (тт. I–XI і т. XII, який містить лише довідковий апарат і вже давно застарів) – і нині основним критичним зібранням творів

Адже першу команду для роботи над декартівським проєктом зібрав Жан-Люк Марйон, згодом керівництво перейшло до Жана-Марі Бейсада. Коли ж здоров'я останнього похитнулося, команду очолив його значно молодший співупорядник Д. Камбушнер, який має всі шанси довести проєкт до успішного завершення. Отже, ідеться про спроможність залучати провідних декартознавців, підтримуючи незмінно високий рівень проєкту. Варто зазначити, що під час роботи над АТ помер Поль Танері (†1904), під час роботи над ПЗТ – Жан-Марі Бейсад (†2016), однак надійна організаційна основа проєкту майже завжди є запорукою його успішного завершення¹⁷. Треба додати, що французька держава суттєво допомагає книговидавцям. Однак ідеться про допомогу життєздатним приватним проєктам, які беруть на себе роль носіїв довготривалих культурних стратегій.

По-друге, книжковий ринок є відображенням рівня інтелектуальної культури, властивої тому чи тому суспільству. Камбушнер у згаданому інтерв'ю зазначає, що традиція видавництва *Gallimard* – робити найповніші видання саме в межах БП, подаючи в «Tel» дещо скорочені версії. Натомість у випадку творів Декарта довелося обрати діаметрально протилежну стратегію. За Камбушнером, сама ідея зробити основну ставку на «Tel» з'явилася тому, що рамки БП виявилися недостатніми для надзвичайно розгалуженого коментаторського апарату, який постав у результаті багаторічної роботи групи дослідників над ПЗТ. Важливо, що цей потужний апарат не видався надмірністю не лише дослідникам (що цілком природно), але й відповідальним редакторам від видавництва, які, здавалось би, мали керуватися передовсім бізнес-логікою, максимально оптимізуючи витрати.

Але в тому й річ, що можлива «оптимізація» виявилась би супротивною запинам ринку! Бо якраз складне та ґрунтовно коментоване видання, за Д. Камбушнером, «адекватно задовольняє нові потреби, особливо тих студентів, для яких важливо, щоб їм запропонували максимально повні робочі інструменти за максимально бюджетних умов». Ці «нові потреби» і формують книжковий ринок, орієнтований на високі стандарти якості й мінімальну ціну. Отже, поява БП-2024 і ПЗТ – це свого роду подарунок, який французьке суспільство (точніше – властивий йому тип читача філософських текстів) зробило саме собі. Тож коли ми справедливо нарікаємо на недостатню потужність і якість філософської продукції, пропонуваної українським книжковим ринком, маємо передовсім поставити питання про якість (підкріплених гарантією) інтелектуальних запитів, що їх має вітчизняний потенційний читач філософських текстів.

По-третє, видавничі стандарти, реалізовані в БП-2024, засвідчують надзвичайно високий фаховий рівень виконавців проєкту. Причому йдеться про достатньо велику групу дослідників. Якщо зважити, що основою для обох новітніх галімарівських

Декарта – тривала «лише» 16 років (1897–1913). Але й у цьому випадку організаційним центром було комерційне видавництво.

¹⁷ Варто відзначити, що не кожне французьке видавництво здатне впоратися з вирішальним впливом особистісного чинника. Є приклад видавництва *Desclée de Brouwer*, що так і не змогло завершити коментоване Повне зібрання творів Блеза Паскаля, над яким три десятиліття працював Жан Менар [Pascal 1964–1992]. Це видання, що супроводжувалося докладними коментарями й текстами дотичних документів, спогадів тощо, ніхто так і не взявся продовжити. Тож останні три з запланованих томів, що мали містити головні твори Паскаля – передовсім «Листи до провінціала» і «Думки» – так і не були підготовлені.

видань Картезія є все ж ПЗТ, то тільки над уже виданими його тт. I-IV працювали два десятки декартознавців (з яких лише четверо – іноземці)! Така кількість висококваліфікованих виконавців проєкту свідчить про рівень наукової спільноти. Певна річ, Декарт для Франції – знаковий мислитель, тому природно очікувати, що в цій країні буде чимало добрих дослідників його філософії. Але все одно як кількість, так і фаховий рівень дослідницької групи під проводом Д. Камбушнера вражає. Адже всі супровідні тексти видавців є не просто компілятивними енциклопедичними даними. Ідеться про трансформацію дослідницького внеску їхніх авторів у нове тлумачення Декартової філософії. Усі члени команди є людьми, які протягом останніх десятиліть створювали новий інтерпретативний образ Декартової філософії. Тож нові видання – це не лише нові достовірні *збірки текстів* Декарта. Це достовірні зібрання текстів, які постають в ореолі *нових інтерпретацій* Декарта, що від 1960-х істотно змінили розуміння ідей цього філософа.

Щоби краще пояснити масштаб здійсненого командою ПЗТ, варто вдатися до гіпотетичної аналогії. Припустімо на мить, що в Україні вирішили видати добре коментоване повне зібрання творів Сковороди, аналогічне хоча би плеядівському (утім, можна подумати й про аналог ПЗТ). Враховуючи, що ми маємо підготовлену Леонідом Ушкаловим повну академічну збірку [Сковорода 2011], можемо вважати, що в нас є аналог АТ, тобто філологічно достовірне зібрання текстів. Ба більше, зазначене видання містить ще й великий корпус приміток, що вказують на життєві обставини Сковороди, атрибутують біблійні або літературні цитати чи алюзії тощо. Для підготовки цього видання в тексти з попередніх видань довелося вносити «десять тисяч змін» [ibid.: 5], а також усувати інші недоліки нефілологічного характеру – зокрема, ідеологічну заангажованість вступної статті та брак або недостатню ґрунтовність коментарів [ibid.: 6].

Але чи належним чином це видання представляє Сковороду як філософа? Відповідь очевидна: воно не містить навіть наміру щодо філософської інтерпретації. Зважмо на те, що «дослідження» Сковороди в Україні традиційно вважаються такою собі «справою всіх» (мовляв, кожен, хто філософує в Україні, повинен мати що сказати стосовно «свого Сковороди»), тож до чергового ювілею мислителя завжди маємо достатню кількість текстів, поєднаних ключовим словом «Сковорода». Це, певна річ, добра обставина. Однак вона не має приховати того факту, що в Україні не існує *жодного* постійного дослідницького осередку (на кшталт Центру картезіанських досліджень, заснованого в Сорбоні 52 роки тому), присвяченого філософії Сковороди. І якщо нам потрібно буде створити команду для видання його творів з «ґрунтовними» філософськими коментарями, як багато ми знайдемо фахівців, що не принагідно, а рік у рік досліджували саме Сковороду, знають греку, латину, давньоєврейську та церковнослов'янську на рівні, достатньому для вільної інтерпретації автентичних текстів мислителя з усім масивом властивих їм алюзій? На цьому тлі ми розуміємо, якого рівня кадрові й інфраструктурні ресурси уможливають успішні видання на кшталт БП-2024.

Нарешті, по-четверте, слід сказати про такий ресурс, як час. Д. Камбушнер у 2018 році повідомляє, що Ж.-М. Бейсад, очолюючи роботу над ПЗТ, «іноді сумнівався, що ця справа колись буде завершена, і дійсно, вона все ще триває» [Kambouchner 2018: 306]. Коли йдеться про видання такого масштабу, як БП-2024, треба бути готовим до багатьох років роботи, іноді – кількох десятиліть. Певна річ, тут ідеться не лише про

готовність самих дослідників¹⁸. Передовсім ідеться про готовність структур. Наприклад, про готовність видавництва *Gallimard* тривалий час інвестувати в справу, яка не обіцяє швидких плодів¹⁹. Подібна готовність є вельми показовою, оскільки відображає ставлення суспільства в цілому до кваліфікованої праці. Французьке суспільство – навіть така «чутлива» його частина, як видавничий бізнес – має чітке усвідомлення неминучості витрат часу, яких потребують проекти масштабу ПЗТ.

Гадаю, глибина цього усвідомлення прямо пропорційна кількості успішних проєктів деякого типу. І провідну роль тут відіграють цінності суспільства, поширені стандарти належного і неналежного. Власне, сама трансформація серії БП є промовистим свідченням того, як процес згаданого усвідомлення відбувався у Франції. Навіть якщо не порівнювати три плеядівські видання Декарта з виданням Ф. Альк'є (яке у 2010 році теж, хоч і значно меншою мірою, було модернізоване зусиллями Дені Моро), ми все одно зможемо дійти однозначних висновків.

На мій погляд, наведена нижче Таблиця 1 (сс. 233-234) засвідчує чітку тенденцію, яка є відповіддю на питання щодо того, чи визначилась БП з цільовою аудиторією. Усі три видання Декарта були збірками вибраних творів. І неможливо не помітити чітку тенденцію до зростання як кількості власне Декартових текстів, запропонованих читачеві, так і кількості коментарів, пояснень, аналітичних засобів щодо цих текстів. У кожному наступному стовпчику Таблиці 1 кількість порожніх рядків невинно скорочується. Якби в неї було включено видання Альк'є, це лише підтвердило би зазначену тенденцію.

Отже, можемо припустити: якщо комусь у Франції потрібен якийсь один твір Декарта, то завжди є великий вибір видань, зазвичай вельми бюджетних і не переобтяжених надмірно розлогими вступними статтями чи коментарями, які задовольняють цю потребу. Натомість читач, якого цікавлять *збірки творів*, дедалі більше орієнтований на повноту в обох зазначених сенсах.

Успіх видання Альк'є (1963–1973) багато в чому був зумовлений значно більшою кількістю представлених текстів, як і наявністю коментарів і довідкового апарату, створених видатним фахівцем. Д. Камбушнер (причому в цілковитій згоді з видавництвом *Gallimard*) очевидно прагне перевершити зазначене видання саме з огляду на повноту²⁰. І коли він говорить про відповідність «вимогам сьогодення»

¹⁸ Показовою є ще одна ремарка Д. Камбушнера: Ж.-М. Бейсад «волів присвятити значну частину своїх пенсійних років новому повному зібранню творів Декарта, керувати яким йому довірило видавництво Gallimard» [Kambouchner 2018: 306]. Враховуючи, що Ж.-М. Бейсад вийшов на пенсію в 1996-му, його «пенсійні роки» тривали два десятиліття. І попри «жорстоку хворобу, яка відірвала його від робочого столу протягом останніх років життя» [ibid.: 305], він мав змогу досить тривалий час присвятити роботі над матеріалами для ПЗТ і БП-2024. Враховуючи, що команди не можуть існувати достатньо довгий час без ціннісної єдності, є сенс припустити, що усвідомлення важливої місії, яку треба виконати якнайкраще, властиве всім соратникам Ж.-М. Бейсада й досі надихає колись ним очолювану дослідницьку групу. Без подібної особистої відданості справі навряд чи можна розраховувати на успішність проєктів, що тривають десятиліттями.

¹⁹ Між 1996 роком, коли Ж.-М. Бейсад вийшов на пенсію та зосередився на керуванні проєктом, і 2009-м, коли вийшла друком перша публікація ПЗТ – т. III, який приніс першу фінансову віддачу, минуло майже півтора десятиліття. Звісно, ідеться про різні стадії роботи – від дискусій і планування до видання. Безпосередня робота над підготовкою томів ПЗТ почалася 2006 р..

²⁰ Уже відзначалося, що, говорячи про ПЗТ, він вважає недоліком видання Альк'є відсутність «Бесіди з Бурманом» чи «математичних текстів» (мабуть, ідеться про ті з них, що є важливими для розуміння Декартової філософії), як і вельми фрагментарну представленість «Метеорів»,

[Kambouchner 2024: XLI], то вочевидь має на увазі тих самих «студентів», що прагнуть отримати «максимально повні робочі інструменти за максимально бюджетних умов» [Gress 2015]. Отже, БП-2024 орієнтоване на ринкову нішу, яка вимагає розширення інтелектуальної пропозиції. Певна річ, не можна сказати, ніби всі сучасні французькі читачі є інтелектуалами, що прагнуть дедалі глибшого. Але БП орієнтована передовсім саме на таких читачів, але без нехтування всіма іншими. Про це свідчить важлива особливість плеядівського формату: на сторінці твору наводиться лише текст автора, усі коментарі від упорядників є або окремими вступними матеріалами, або кінцевими примітками. Упорядницькі примітки внизу сторінки (як у суто академічних виданнях) не практикуються.

На мій погляд, це свідчить про орієнтацію як на тих, хто прагне докладних фахових коментарів і приміток, так і на тих, хто хоче мати якнайбільше творів автора в одному томі, що має найнижчу ціну відносно сукупності видань окремих текстів. І серед цієї читацької категорії – на тих, хто хоче просто читати текст, не відволікаючись на коментарі. Тож не думаю, що БП-2024 відображає «структурні вагання в серії, яка, здається, не може визначити свою цільову аудиторію» (див. вище, с. 226). На мій погляд, радше йдеться про доволі агресивну ринкову стратегію з максимального розширення своєї цільової аудиторії.

Таблиця 1

У цій таблиці наведено підрозділи кожного з трьох видань творів Декарта в рамках БП. Отже, йдеться не лише про Декартові тексти, але й про матеріали від упорядників.

Напівжирним шрифтом подано назви творів, написаних в оригіналі латиною; щодо таких творів у примітках наводяться прізвища перекладачів і роки публікації перекладів; якщо рік не зазначено, йдеться про новий переклад, зроблений для ПЗТ/БП-2024.

Курсивом у таблиці позначені номери сторінок тих Декартових творів, які видані в скороченому варіанті.

Римська цифра перед pp. у четвертому стовпчику позначає номер тому БП-2024.

	Bridoux 1937	Bridoux 1953	Beyssade, Kambouchner, Armogathe 2024
Вступ	pp. V-XXI	pp. 9-23	I, pp. XI-XXV
Заувага щодо цього видання	-	-	I, pp. XLI-XLIX
Нотатки і філософські проєкти (1619–1623)	-	-	I, pp. 1-26 ²¹
Правила для скерування розуму	pp. 5-87 ²²	pp. 37-119 ²³	I, pp. 27-107 ²⁴
Світ	-	-	I, pp. 109-181
Людина	-	pp. 807-873	I, pp. 183-248
Пошук істини	pp. 668-690 ²⁵	pp. 879-901 ²⁶	I, pp. 249-275 ²⁷
Дискурс про метод	pp. 89-145	pp. 125-179	I, pp. 279-330
Діоптрика	-	pp. 180-229, disc. I-VI	I, pp. 331-385, disc. I-VII

«Листа до Воеція» [Gress 2015]. Оскільки всі ці тексти, як і переважна більшість коментарів з ПЗТ, опубліковані в БП-2024, можна зробити чіткий висновок, що плеядівське видання також задумане як таке, що перевершує видання Альк'є.

²¹ Переклад з лат. М. Бейсад.

²² Переклад з лат. Ж. Ле Руа (1932).

²³ Див. попередню прим.

²⁴ Переклад Ж.-М. Бейсада і М. Бейсад (за участі Ф. де Бузона і Д. Камбушнера).

²⁵ Другу частину твору за лат. перекладом 1701 р. переклав А. Бріду (1937).

²⁶ Див. попередню прим.

²⁷ Другу частину твору за перекладом нідерландською (1684) переклав Е.-Я. Бос.

Метеори	-	<i>pp. 230-244, disc. VIII</i>	<i>I, pp. 386-417, disc. I, II, VIII, dern.</i>
Геометрія	-	<i>pp. 245-252, l. II</i>	<i>I, pp. 418-424, l. I, II</i>
Дисертація з права	-	-	<i>I, pp. 1135-1138²⁸</i>
Компендіум музики (частк.)	-	-	<i>I, pp. 1139-1147²⁹</i>
Судження про деякі листи п. [Геза] де Бальзака	-	-	<i>I, pp. 1148-1151</i>
Привілей 1637	-	-	<i>I, pp. 1152-1154</i>
Метафізичні медитації ³⁰	<i>pp. 147-225</i>	<i>pp. 257-334</i>	<i>I, pp. 425-506</i>
Заперечення і Відповіді (I-VI) ³¹	<i>pp. 226-409</i>	<i>pp. 335-547</i>	<i>I, pp. 507-777</i>
VII Заперечення (частк.) і Відповіді	-	-	<i>II, pp. 3-85³²</i>
Лист до о. Діне	-	-	<i>II, pp. 86-118³³</i>
Лист до Воеція (частк.)	-	-	<i>II, pp. 119-216³⁴</i>
Принципи філософії ³⁵	<i>pp. 415-552</i>	<i>pp. 553-691</i>	<i>II, pp. 217-558</i>
Опис людського тіла	-	-	<i>II, pp. 559-601</i>
Зауваги щодо деякої програми	-	-	<i>II, pp. 603-626³⁶</i>
Розмова з Бурманом	-	<i>pp. 1355-1402³⁷</i>	<i>II, pp. 627-675³⁸</i>
Пасії душі	<i>pp. 556-663</i>	<i>pp. 695-802</i>	<i>II, pp. 677-790</i>
Народження миру (частк.)	-	-	<i>II, pp. 791-803</i>
Декарт у Стокгольмі: опис за А. Бає	-	-	<i>II, pp. 807-840</i>
Смерть п. Декарта: опис за А. Бає	<i>pp. 1084-1094</i>	<i>pp. 1403-1412</i>	-
Вибрані листи ³⁹	<i>pp. 696-1084</i>	<i>pp. 909-1347</i>	-
Вибрані листи (1619-1641)	-	-	<i>I, pp. 779-1132⁴⁰</i>
Вибрані листи (1642-1650)	-	-	<i>II, pp. 841-1216⁴¹</i>
Хронологія Декарта	<i>pp. XXIII-XXIV</i>	<i>pp. 23-24</i>	-
Хронологія Декарта (1619-1641)	-	-	<i>I, pp. XXVI-XXXIX</i>
Хронологія Декарта (1641-1937)	-	-	<i>II, pp. IX-XVII</i>
Коментарі та примітки	-	-	<i>I, pp. 1155-1565</i> <i>II, pp. 1217-1499</i>
Перелік кореспондентів Декарта	-	-	<i>I, pp. 1567-1570</i> <i>II, pp. 1501-1507</i>
Бібліографія	<i>pp. 27-29</i>	<i>pp. 29-31</i>	<i>II, pp. 1509-1532</i>
Показчик імен і понять	-	-	<i>II, pp. 1533-1546</i>
Зміст	<i>pp. 1095-1102</i>	<i>pp. 1417-1423</i>	<i>I, pp. 1571-1579</i> <i>II, pp. 1547-1561</i>
Колофон	<i>p. IV</i>	<i>p. 1422</i>	<i>I, pp. 1581</i> <i>II, pp. 1562</i>

²⁸ Переклад з лат. М. Бейсад, Ж.-М. Бейсада і А. Ленгі.

²⁹ Переклад з лат. Ф. де Бузона.

³⁰ У всіх випадках перевидався авторизований переклад герцога де Люїна (1647).

³¹ У всіх випадках перевидався авторизований переклад К. Клерсельє (1647).

³² Перевидано переклад К. Клерсельє (1661).

³³ Перевидано переклад К. Клерсельє (1661).

³⁴ Переклад з лат. Д. Камбушнера.

³⁵ У всіх випадках перевидався авторизований переклад К. Піко (1647).

³⁶ Переклад з лат. Д. Арбіба.

³⁷ Перекладач не зазначається.

³⁸ Переклад з лат. К. К'єфта.

³⁹ В обох виданнях А. Бріду перекладач листів, написаних латиною, не зазначається.

⁴⁰ Листи, написані латиною, наведені в перекладах К. Клерсельє (1657–1667), анонімного перекладача з Паризького видання (1724) або в перекладах Ж.-Р. Армогата для ПЗТ/БП-2024.

⁴¹ Див. попередню прим.

Отже, характеризуючи БП_2024 загалом, маємо підстави вважати, що французькі читачі нарешті отримали популярну версію зібрання творів Декарта, яка водночас повністю відповідає сучасним академічним видавничим стандартам. У плані ж поліграфії вона їх перевищує, пропонуючи великі масиви текстів у вигляді дуже компактних томів, бездоганих з огляду книговидавничої естетики.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Сковорода, Г. (2011). *Повна академічна збірка творів*. (Л. Ушкалов, Ред.). Едмонтон; Торонто: Вид-во Канадського Інституту українських студій; Харків: Майдан.
- Agostini, I., Buzon, F. de, & Dika, T. R. (2023). Un événement cartésien: les Règles pour la direction de l'esprit, manuscrit de Cambridge. *Revue de métaphysique et de morale*, (4), 513-528. <https://doi.org/10.3917/rmm.234.0513>
- Beyssade, J.-M. (2016). Présentation. In R. Descartes, *Œuvres complètes* (Vol. I, pp. 293-323). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.
- Descartes, R. (1990). *Méditations métaphysiques* = *Meditationes de prima philosophia*. (J.-M. Beyssade, M. Beyssade, Eds.). Paris: Librairie générale française. <https://doi.org/10.2307/j.ctvpj78hx>
- Descartes, R. (1996). *Œuvres complètes in 11 vol.* (Ch. Adam & P. Tannery, Eds.). Paris: Vrin.
- Descartes, R. (2009). *Principes de la philosophie*. (X. Kieft, D. Moreau, Eds.). Paris: Vrin.
- Descartes, R. (2023). *Regulae ad directionem ingenii An Early Manuscript Version*. (R. Serjeantson & M. Edwards, Eds.). Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199682942.book.1>
- Descartes, R. (2024). *Œuvres* (Vols. I-II). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.
- Éditeurs. (2016). Introduction des éditeurs. In R. Descartes, *Œuvres complètes* (Vol. I, pp. 7-13). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.
- Gress, Th. (2015, 4 mai). *Entretien avec Denis Kambouchner : Autour de Descartes n'a pas dit. Un répertoire des fausses idées sur l'auteur du Discours de la méthode (partie I)*. Actua-Philosophia. <https://www.actu-philosophia.com/entretien-avec-denis-kambouchner-autour-de-609/>
- Gress, Th. (2025, 2 février). *Descartes: Œuvres*. Actua-Philosophia. <https://www.actu-philosophia.com/oeuvres-descartes/>
- Kambouchner, D. (2018). Jean-Marie Beyssade (1936-2016). *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, 143(2), 305-308. <https://doi.org/10.3917/rphi.182.0305>
- Kambouchner, D. (2024). Note sur la présente édition. In R. Descartes, *Œuvres* (Vol. I, pp. XLI-XLIX). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.
- Pascal, B. (1964-1992). *Œuvres complètes* (Vols. 1-4). (J. Mesnard, Éd.). Paris: Desclée de Brouwer.

Одержано 2.08.2024

REFERENCES

- Agostini, I., Buzon, F. de, & Dika, T. R. (2023). Un événement cartésien: les Règles pour la direction de l'esprit, manuscrit de Cambridge. *Revue de métaphysique et de morale*, (4), 513-528. <https://doi.org/10.3917/rmm.234.0513>
- Beyssade, J.-M. (2016). Présentation. In R. Descartes, *Œuvres complètes* (Vol. I, pp. 293-323). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.
- Descartes, R. (1990). *Méditations métaphysiques* = *Meditationes de prima philosophia*. (J.-M. Beyssade, M. Beyssade, Eds.). Paris: Librairie générale française. <https://doi.org/10.2307/j.ctvpj78hx>
- Descartes, R. (1996). *Œuvres complètes in 11 vol.* (Ch. Adam & P. Tannery, Eds.). Paris: Vrin.
- Descartes, R. (2009). *Principes de la philosophie*. (X. Kieft, D. Moreau, Eds.). Paris: Vrin.

- Descartes, R. (2023). *Regulae ad directionem ingenii An Early Manuscript Version*. (R. Serjeantson & M. Edwards, Eds.). Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199682942.book.1>
- Descartes, R. (2024). *Œuvres* (Vols. I-II). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.
- Éditeurs. (2016). Introduction des éditeurs. In R. Descartes, *Œuvres complètes* (Vol. I, pp. 7-13). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.
- Gress, Th. (2015, 4 mai). *Entretien avec Denis Kambouchner : Autour de Descartes n'a pas dit. Un répertoire des fausses idées sur l'auteur du Discours de la méthode (partie I)*. Actu-Philosophia. <https://www.actu-philosophia.com/entretien-avec-denis-kambouchner-autour-de-609/>
- Gress, Th. (2025, 2 février). *Descartes: Œuvres*. Actu-Philosophia. <https://www.actu-philosophia.com/oeuvres-descartes/>
- Kambouchner, D. (2018). Jean-Marie Beyssade (1936-2016). *Revue philosophique de la France et de l'étranger*, 143(2), 305-308. <https://doi.org/10.3917/rphi.182.0305>
- Kambouchner, D. (2024). Note sur la présente édition. In R. Descartes, *Œuvres* (Vol. I, pp. XLI-XLIX). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.
- Pascal, B. (1964-1992). *Œuvres complètes* (Vols. 1-4). (J. Mesnard, Éd.). Paris: Desclée de Brouwer.
- Skovoroda, G. (2011). *Complete Academic Collection of Works*. (L. Ushkalov, Ed.). [In Ukrainian]. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Publishing House; Kharkiv: Maidan.

Received 2.08.2024

Oleg Khoma

The Brilliance of the Text and the Depth of the Commentary: a New Edition of Descartes' Works in "La Bibliothèque de La Pléiade"

Review of Descartes, R. (2024). *Œuvres* (Vols. I-II). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.

Олег Хома

Блиск тексту і глибина коментаря: нове видання творів Декарта в серії «La Bibliothèque de La Pléiade»

Рецензія на видання Descartes, R. (2024). *Œuvres* (Vols. I-II). (J.-M. Beyssade, D. Kambouchner, Eds.). Paris: Gallimard.

Oleg Khoma, Doctor of sciences in philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Humanities at Vinnytsia National Technical University (Ukraine).

Олег Хома, д. філос. н., завідувач кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

e-mail: quid2anim@gmail.com

Журнал Sententiae висловлює щире подяку Максиму Завгородньому і Ярославі Харьковій, шляхетними зусиллями яких Редколегія має в розпорядженні новітні видання Декарта, описані в цьому огляді – як обидва томи «Творів» з «Bibliothèque de La Pléiade», так і останні п'ять томів з «Повного зібрання творів» (серія «Tel»). Враховуючи сучасні реалії, цю допомогу неможливо переоцінити.